

ANNA TYRPA

MACIEJ RAK

IJP PAN

Uniwersytet Jagielloński

Założenia słownikowego opisu frazematyki gwarowej

TENETS OF THE LEXICOGRAPHIC DESCRIPTION OF DIALECT PHRASEMATICS

This article presents a proposal for a dictionary description of dialect phrasematics. It is known that Polish dialectological research has been neglected when it comes to phrasematics. There is a serious lack of lexicographical interpretation- a phraseological dictionary of Polish dialects has not yet been composed, although this postulate has been introduced by a number of researchers. The problem with the development of the said dictionary is primarily due to the specific nature of the material. Dialect phrasematics is characterized by variance and synonymy, which makes it virtually impossible to determine the basic (lexicographic) shape of an entry in the traditional sense. Other obstacles concern system and lexical differences in dialects of particular regions.

Taking this into account, the authors proposed a phraseological dictionary of Polish dialects based on the onomasiological order. The consequence of this approach is to use meaning (in the form of a definition) as dictionary entries. Under such an entry, one could find: 1) stylistic qualifiers (it is well known that phrasems are also largely varied in this respect), 2) individuals phrasematic units in their realizations in different dialects, 3) quotations in semi-phonetic transcription, 4) information on the geographical phrasemes' location, 5) abbreviation of printed sources containing that specific phraseme, 6) comments of editors concerning i.e. motivation for individual units. To illustrate this proposal in practice, the article provides an entry *{someone} is not knowledgeable about {something} and from the feast of St. Joseph (19 March) one can expect the termination of frost, that is the beginning of spring with all its components.* As presented in the authors' tenets, the phraseological dictionary of Polish dialects should have the form of a website with the possibility of continuous addition of new units and content modification.

Zanim przystąpimy do prezentacji naszego projektu słownika frazematyki gwarowej, proponujemy rzut oka na dotychczasową praktykę frazeograficzną.

W amatorskich słownikach gwarowych frazeologia pojawia się przypadkowo, gdyż ten typ słowników zwykle nie rejestruje jednostek większych niż pojedyncze wyrazy. Łatwo się o tym przekonać po lekturze takich opracowań, jak np. *Słownictwo Radgoszczy* Romualda Gondka (2002), *Słownik gwary spiskiej* Franciszka Fitaka (2004), *Słowniczek gwary kołbielskiej* Anety Bartnickiej (2001), *Cieszyński słownik gwarowy* Józefa Golca (1991) czy *Słownictwo Połajewa i okolic* Bogdana Garsteckiego (2007). Czasem związki frazeologiczne odnajdujemy w cytatach użycia do innych haseł, jeśli oczywiście takie cytaty pojawiają się w tych słownikach. Na przykład w *Słowniku gwary podhalskiej* Bronisława Dembowskiego (1894: 394) po hasle *podać się* ‘być podobnym do kogo’ w cytacie użycia: *Co sie tak wiedział podać na niego, kieby mu go z oka wyjon – podał sie na ojca krzesnego*, odnajdujemy frazeologizm *taki jakby {komuś} z oka {kogoś} wyjon* niewzględniony jako oddzielne hasło.

W naukowych słownikach gwarowych frazeologia jest oczywiście rejestrowana regularnie. Jej leksykograficzny opis jest realizowany na kilka sposobów, widać tu zresztą wyraźną analogię do praktyki leksykograficznej ogólnopolskiej. Poniżej przedstawiamy trzy słowniki gwarowe, reprezentujące trzy nurty leksykografii i opisu frazeologii.

W *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza (1900–1911) – podobnie jak w tzw. *słowniku warszawskim* – frazeologizmy nie są wyróżnione żadnym kwalifikatorem. Pojawiają się najczęściej w artykule słownikowym wyrazu, który jest rzeczownikiem wchodzącym w skład frazeologizmu (oczywiście, jeśli związek frazeologiczny nie zawiera rzeczownika, wówczas członem konstytutywnym jest np. czasownik lub przymiotnik). Układ artykułu słownikowego jest następujący (przykładem będzie rzeczownik *pies*, *piesek*): 1) znaczenie podstawowe *canis familiaris*, znaczenia przenośne *pies* ‘lis’, zestawienia *pies ziemny* ‘chomik’, *borowy pies* ‘wilk’, inne znaczenia: *piesek* 2) ‘element warsztatu tkackiego’, 3) ‘element skrzypiec’, 4) ‘rodzaj wyszycia na ubraniu góralskim’, następnie frazeologizmy *psy paść* ‘prowadzić życie rozpustne’, *na psie chodzić* ‘chodzić na czworaka’ (Karłowicz 1906: IV 96–97).

W *Słowniku gwar polskich* PAN frazeologia jest pokazywana w osobnym dziale zatytułowanym tak właśnie: *Frazeologia*, po przedstawieniu poszczególnych znaczeń, podhaseł i połączeń. W ten sposób autorzy słownika nie decydują, do którego ze znaczeń odnosi się dany frazeologizm (szerzej o tym: Krawczyk 1982). Związki frazeologiczne pokazane są w porządku (ustalonym przez Stanisława Skorupkę): wyrażenia (*całą gębą chłop* ‘prawdziwy mężczyzna’), zwroty (*dostać chłopca* ‘wyjść za męża’) i frazy (*na księżycu jest chłop i w woły orze* ‘o plamach na księżycu’). Każdy związek frazeologiczny powinien być w tym słowniku przedstawiony

tylko jeden raz, pod pierwszym rzeczownikiem lub innym wyrazem autosemantyycznym. W konsekwencji pewną trudność stanowi odszukanie danego frazeologizmu, tym bardziej, że nie są stosowane odsyłacze od poszczególnych komponentów.

W *Słowniku gwary orawskiej* Józefa Kaśia (2003) frazeologizmy – tak jak w *Słowniku współczesnego języka polskiego* pod red. B. Dunaja (1996) – są oddzielnymi hasłami, umieszczonymi w porządku alfabetycznym pod pierwszą literą pierwszego członu frazeologicznego niezależnie od tego, czy jest to rzeczownik, czy przyimek. Na przykład jako samodzielne hasła następują po sobie takie frazeologizmy, jak: DAWAĆ – DAĆ {komusik} GYMBY ‘całować kogoś w usta, dawać buzi’, DAWAĆ – DAĆ {komusik} KONTRE ‘sprzeciwiać się komuś ostro’, DAWAĆ – DAĆ NA KSIONZKE ‘składać pieniądze w banku na książeczkę oszczędnościowej’, DAWAĆ – DAĆ POZIÓR [POZÓR] 1. ‘sprawować nad czymś kontrolę, doglądać czegoś’, 2. ‘zwracać na coś baczną uwagę, być ostrożnym, skrupulatnym’ (Kaś 2003: 113).

Inna jest sytuacja przysłów w słownikach gwarowych. Słowniki naukowe pomijają przysłowia zgodnie z tradycją leksykologiczną przypisującą przysłowiom status tekstów, jednostek tekstowych a nie leksykalnych. Czasem jednak i tam pojawiają się przysłowia, przede wszystkim w cytatach użycia. W *Słowniku gwar polskich* PAN pod hasłem *chłop* znajdujemy pseudofrazeologizm *chłop chodzi w sukni*, który jest składnikiem przysłowia, o czym przekonuje podany cytat – *Chłop chodzi w sukni, a baba w galotach*. Wprawdzie nie ma o tym mowy w *Zasadach redakcyjnych* (SGP I, „D. Związki frazeologiczne”, s. XXXIX-XL), ale pojawiła się praktyka gromadzenia pewnych frazemów w działu „w porównaniach” oraz „w przysłowia i porzekadłach”, w obrębie danego znaczenia wyrazu. Przykłady znajdujemy na przykład w artykule I. Baba, znaczenie 1. ‘kobieta’ (SGP I s. 202): w por.: ‘o otyłej kobiecie’: *baba jag beka; jag grzmot; jak stodoła; jak podwózkark; jak wozarka; jak wrota, jak wierzeje; jak pierzna; jak szafa; jak sztolem; jak piec; jak piekło* i w przysł i porzekadłach: *Gdzie djabuł nie może, tam babe pośle; Ni miała baba kłopotu, kupiła se prosie; Baba z wozu, kuniam lzyj; Krzónu nie potrzysz, baby nie przepziesz; Moż, babo, kaftun; Maż, babo, placek; Baba mądra po targu; Dze baba rżądzi, tam djabeł błądzi; Baba bez chłopa to jak chycz bez płota.*

W *Słowniku gwary orawskiej* (Kaś 2003: 13) pod hasłem *baba* znajdziemy cytat zawierający obudowane narracją przysłowie: *Gádajo, ze baba dzierzy trzi wyn-gły, a chłop jacy jedyn w dóma.*

Z kolei w niektórych słownikach amatorskich (np. *Mały słownik gwary góralskiej* Władysława Bułki (2009), *Słownik gwary górali żywieckich* Józefa Karola Nowaka (2012)) jest wydzielana osobna część z przysłowiami i powiedzeniami.

Jedynym słownikiem gwarowym poświęconym w całości związkowi frazeologicznemu pozostaje *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich* Macieja Raka (2005). Wobec kilkudziesięciu słowników gwarowych, jaki-

mi dysponujemy, fakt, że jest tylko jeden frazeologiczny słownik gwarowy, nie wymaga komentarzy.

W konsekwencji takiego stanu rzeczy o frazeologii gwarowej wiemy niewiele, znacznie mniej niż o leksyce jednowyrazowej. Słabego zainteresowania kwestią frazeologii gwarowej dowodzi również stan badań, jaki przedstawia ten dział dialektologii. Niemal trzydzieści lat temu przegląd dokonań w tym zakresie przeprowadziła Anna Krawczyk w artykule *Co wiemy o frazeologii gwarowej?* (Krawczyk 1985). Od tego czasu bibliografia frazeologii gwarowej zwiększyła się o kilkanaście opracowań, są w tej grupie dwie monografie – o frazeologii somatycznej Anny Krawczyk-Tyrpy (1987/2005) i o frazeologii animalistycznej M. Raka (2007c) oraz artykuły. Mieczysław Buczyński i Feliks Czyżewski (1985) omówili frazeologię w gwarze wsi Huszcza w województwie białkopodlaskim, Józef Chojnacki (1995) zajął się frazeologią wsi Budziszów Kościelny, a Bogusław Nowowiejski scharakteryzował frazeologię Sokółki (1991). Artur Czesak (2007) omówił zmienność realiów i frazeologii, Anna Krawczyk (1988) poruszyła temat ciała człowieka w świetle frazeologii gwarowej, Jadwiga Waniakowa zajęła się gwarowymi frazeologizmami z komponentem *dać, dawać (się)* (1999), Lidia Przymuszała (2007) scharakteryzowała frazeologię dotyczącą życia i śmierci na materiale gwar śląskich, a Maciej Rak (2004, 2007a, b, c, d, 2008a, b, 2012) analizie poddał frazeologię gwar góralskich.

Z postulatami podjęcia prac nad słownikiem frazeologicznym gwar polskich wystąpiła już w roku 1982 A. Krawczyk (1982), która w innym artykule (Krawczyk-Tyrpa 1988) proponowała również praktyczne rozstrzygnięcia na temat różnic między frazeologią gwarową i ogólnopolską. Później temat leksykograficznego opisu frazeologii gwarowej podejmowali w artykułach Artur Czesak (1998) i Maciej Rak (2006b). O słownikowych ujęciach frazeologii gwarowej pisały ponadto Henrietta Augustynowicz-Ciecierska (1961) oraz Danuta Kołodziejczykowa i Maria Krasowska (2003).

W tytule niniejszego referatu pojawił się termin *frazematyka gwarowa*. Do frazematyki zaliczamy tutaj tradycyjnie pojmowane związki frazeologiczne (czyli jednostki przynajmniej dwuwyrazowe o znaczeniu, które nie jest sumą znaczeń elementów składowych), porównania frazeologiczne (też tzw. porównania stereotypowe, gdyż ich stereotypowość jest uwarunkowana kulturowo, por. *czerwony jak rak* – czes. *červení ako vyvareni rak* – słowac. *červený ako paprika* - ang. *as red as a lobster*) oraz przysłowia. Za koniecznością uwzględnienia przysłów przemawia m.in. to, że od przysłów są derywowane niektóre związki frazeologiczne i po prostu trudno w wielu przypadkach wskazać granicę między frazeologią a przysłowiami. Wspólną i wystarczającą cechą jednostek, które są uznawane za frazemy jest ich odtwarzalność (Chlebda 1993).

Do frazematyki gwarowej zaliczamy w tym projekcie te jednostki frazeologiczne, które zostały zarejestrowane w gwarze niezależnie od tego, czy również są obecne w polszczyźnie ogólnej.

Gwarowość planowanego słownika wpłynęła na metodologię, jaką chcemy tu zaproponować. Jak wykazały nasze wcześniejsze badania (Tyrpa, Rak 2010), zróżnicowany i cechujący się dużą wariantywnością gwarowy materiał frazematyczny najlepiej opisywać metodą onomazjologiczną. Przyjmujemy za A. M. Lewickim (1976), że istotą zwrotu frazeologicznego jest jego schemat składniowy oraz globalne znaczenie. Skład leksykalny dla frazeologizmu jest sprawą drugorzędną. Frazeologię jak i całą leksykę gwarową cechuje wielkie bogactwo synonimii. Jedynie słownik onomazjologiczny umożliwia w pełni uchwycenie jednostek frazeologicznych, które łączy wspólnota semantyczna przy dużej różnorodności leksykalnej. Wprawdzie ukazujący się w Krakowie *Słownik gwar polskich* PAN (*A – Gibliwy*) rejestruje związki frazeologiczne, ale jako ilustrację użycia konkretnych słów (komponentów frazeologicznych). Przy takiej metodzie warianty frazeologizmów są rozproszone w różnych miejscach alfabetycznych słownika. Przykładowo: znaczenie ‘{ktoś} narobi zamieszania, kłopotów’ jest realizowane m.in. przez następujące warianty:

{ktoś} narobi bigosu (SGP II 212)

{ktoś} nawarzy bigosu (SGP II 212)

{ktoś} narobi bryi (SGP II 579)

{ktoś} nawarzy sobie bryi (SGP II 579);

a znaczenie ‘{ktoś} jest bardzo głupi’ – m.in. przez warianty: *sprosty jak somar* (Rak 2007a: 108), *głupi jak osioł*. Przy układzie alfabetycznym niektóre z tych wariantów nigdy by się nie spotkały.

Skoro skład leksykalny związku frazeologicznego jest sprawą drugorzędną, a pierwszorzędną jest globalne znaczenie, to właśnie te znaczenia ujęte w postaci definicji semantycznych będą jednostkami tego słownika. Te znaczenia-jednostki pogrupujemy według układu tematycznego. Pewną podpowiedzią w tym względzie są następujące słowniki polszczyzny ogólnej: *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym* pod red. Alicji Nowakowskiej (2003), *Nowy słownik frazeologiczny* Renardy Lebdy (2005), *Słownik idiomów polskich PWN* Lidii Drabik, Elżbiety Sobol i Anny Stankiewicz (2006). Z leksykografii gwarowej warto wymienić trzy słowniki o układzie tematycznym, choć nie są to opracowania frazeograficzne: *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich* Mariana Kucali (1957), *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)* Jerzego Maciejewskiego (1969). Ostatnio doszedł do tego I tom *Słownika gwar Lubelszczyzny: Rolnictwo*.

Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż Haliny Pelcowej (2012). W planie jest jeszcze 12 tomów poświęconych poszczególnym działom kultury materialnej i duchowej wsi lubelskiej.

Wzorem dla nas jest również *Словарь фразеологических синонимов русского языка* A. K. Biricha, W. N. Mokijenki, L. I. Stiepanowa (2009).

Żadna z tych propozycji nie będzie przez nas przyjęta bez modyfikacji, gdyż specyfika materiału gwarowego podpowie nam właściwą klasyfikację. Możemy już z góry założyć, że zarysują się dwa nadrzędne pola tematyczne: CZŁOWIEK i PRZYRODA. Nasza znajomość frazematyki pozwala przypuszczać, że bogatszym polem będzie CZŁOWIEK zgodnie z antropocentrycznym charakterem frazeologii we wszystkich językach (por. Pajdzińska 1990, M. Rak 2006a). Taki opis pozwoli rzucić światło na kwestię wiejskiego systemu wartości. Nie bez znaczenia będzie liczebność poszczególnych grup frazemów i stopień ich uszczegółowienia. Wiadomo, że najwięcej mówi się o tych sprawach, które są najważniejsze. Analiza frazematyki używanej przez mieszkańców jednej wsi (Dębna) ujawniła, jakie aspekty życia ludzkiego są najczęściej poruszane (Tyrpa, Rak 2010). Są to: ciało (wygląd, fizjologia, wiek, zdrowie), cechy charakteru, intelekt, stany psychiczne, człowiek w społeczeństwie (człowiek a normy wiejskiego kodeksu zachowań, człowiek w rodzinie, człowiek a inni mieszkańcy wsi), aktywność człowieka. Co do pola PRZYRODA, bezdyskusyjnie należą do niego przysłowia dotyczące pogody, a dalsze badania ujawnią, co jeszcze się tu mieści.

Uznaliśmy, że najlepszą formą istnienia tego słownika będzie wersja elektroniczna on-line, która sprawi, że słownik uzyska charakter otwarty. Będziemy go nieustannie poszerzać, przewidujemy również aktywny udział czytelników z całej Polski. Będą mogli oni nadsyłać swoje uzupełnienia, które wzbogacą prezentowany materiał. Liczymy, że słownik zyska czytelników nie tylko w osobach specjalistów dialektologów, ale też miłośników swoich małych ojczyzn, działaczy i pisarzy regionalnych oraz nauczycieli.

Struktura artykułu słownikowego będzie następująca:

- 1) definicja znaczeniowa jako podstawowa jednostka. Pod tą definicją może się znaleźć jeden lub większa liczba frazemów realizujących to samo znaczenie;
- 2) kwalifikatory stylistyczne;
- 3) frazemy w postaci ujednoliconej, w pisowni literackiej z uwzględnionej wariacji leksykalnej;
- 4) gwarowe cytaty zapisane półfonetycznie (z uwzględnieniem podstawowych cech gwarowych, takich jak mazurzenie i pochylenie samogłosek);
- 5) lokalizacje geograficzne w postaci nazw regionów lub skrótów nazw powiatów. Nie uwzględnimy materiału kaszubskiego, gdyż, jak wiadomo, od 2005

roku kaszubszczyzna cieszy się statusem języka regionalnego. Ponadto frazeologia kaszubska jest bardzo dobrze opracowana, głównie dzięki Bernardowi Sychcie (1967-76) i Jerzemu Trederowi (1986, 1989, 2005). Natomiast bierzemy pod uwagę poza Śląskiem, Małopolską, Mazowszem i Wielkopolską – polskie wyspy językowe na Litwie, Białorusi, Ukrainie, w Słowacji, Czechach i Rumunii. Dodatkowym ułatwieniem w uzmysłowieniu sobie rozmieszczenia geograficznego frazemów i ich wariantów będzie mapa, na której będą się wyświetlać tereny z poświadczeniem występowania danej jednostki.

- 6) skróty źródeł drukowanych, z których pochodzi materiał frazeologiczny. Materiał do słownika będziemy czerpać przede wszystkim z kartoteki SGP PAN.
- 7) komentarz redaktorów (np. etymologia, motywacja, odsyłacze bibliograficzne). Komentarz jest potrzebny wtedy, gdy bez znajomości pewnych faktów nie można zrozumieć motywacji frazemu. Przykłady: *chłop po losach* ‘dorosły, pełnoletni mężczyzna’ ostroł. Eksplorator terenowy dopisał: „Losowanie do wojska za cara odbywało się w wieku 21 lat” (SGP III 566); *Nie ślizgałem się z tobą na jednym gównie* ‘używane, gdy ktoś się z kimś zbyt spoufala’ (Mp). Objasniono to następująco: „Przykład ten odwołuje się do stosowanej przez pasterzy bytła praktyki ogrzewania stóp w świeżych odchodach krowich oraz zabawy, polegającej na ślizganiu się na nich.” (Rak 2007a: 110).

W celu ułatwienia korzystania ze słownika zostanie opracowany system wyszukiwania informacji pod względem różnych kryteriów (np. forma frazemu, znaczenie, kwalifikator, lokalizacja etc.).

Przykładowe artykuły w słowniku frazematyki gwarowej

Pole CZŁOWIEK > INTELEKT

definicja znaczeniowa

{ktoś} nie zna się na {czymś}

kwalifikator stylistyczny: brak

uogólniony zapis frazemu z wariantami

(1) {ktoś} zna się na {czymś} jak Kurkowa na kurzej dupie

(2) Żyd na świni

(3) niedźwiedź na gwiazdach

- (4) *wilk na gwiazdach*
- (5) *wół na gwiazdach*
- (6) *krowa na gwiazdach*
- (7) *krowa na pływaniu*
- (8) *krowa na wiatraku*
- (9) *świnia na gwiazdach*
- (10) *świnia na pogodzie*
- (11) *świnia na owsie*
- (12) *świnia na pieprzu*
- (13) *świnia na rogach*
- (14) *świnia na mydle*
- (15) *koza na pieprzu*
- (16) *koza na pietruszce*
- (17) *koza na miodzie*
- (18) *kozia dupa na granie*
- (19) *pies na gwiazdach*
- (20) *pies na kwiatkach*
- (21) *gęś na pieprzu*
- (22) *kura na matematyce*
- (23) *kura na mydle*
- (24) *kura na piwie*
- (25) *kura na pieprzu*
- (26) *kura na grzędzie*
- (27) *kura na jajkach*
- (28) {ktoś} *wyzna się na {czymś} jak piekarz na hawiryri [‘kopalni węgla’]*

egzemplifikacja, lokalizacje terenowe, źródła drukowane

- (1) GŚ Rak 2007c: 127, 128
- (2) GŚ Rak 2007c: 87
- (3) P Rak 2007c: 104
- (4) P, O, S, GŚ Rak 2007c: 100; *ciesz MPTL XV 2 s. 237; Ty sie na tym znas, jag wilk na gwiazdach!* biał-podl

- (5) P Rak 2007c: 77
(6) P Rak 2007c: 77
(7) GŚ Rak 2007c: 77
(8) GŚ Rak 2007c: 77
(9) P, O, GŚ Rak 2007c: 85
(10) GŚ Rak 2007c: 85
(11) O Rak 2007c: 85
(12) ciesz MPTL XV 2 s 236
(13) P Rak 2007c: 85
(14) P Rak 2007c: 14
(15) P, O, S Rak 2007c: 92; *zno sie na kuniach jak koza na pieprzu łącz*
PJPAN 41 s. 422
(16) ciesz MPTL XV 2 s 237
(17) *Ty sie znosz na tym jak koza na miodzie ryb*
(18) O Rak 2007c: 90
(19) P, O, S Rak 2007c: 44
(20) O Rak 2007c: 44
(21) P Rak 2007: 132
(22) P Rak 2007c: 126
(23) P Rak 2007c: 126
(24) P Rak 2007c: 126
(25) P, O, S GŚ Rak 2007c: 123, 126; *sie znos jak kura na pieprzu lim; Un siy*
rychd zno, un siy zno na traktorze jak kura na pieprzu złotow B V 310;
bial-podl
(26) P Rak 2007c: 123, 126
(27) P, O, S Rak 2007c: 123, 126
(28) ciesz MPTL XV 2 s. 226

Komentarz

- (2) ortodoksyjni Żydzi nie jedzą wieprzowiny

Pole PRZYRODA > POGODA

definicja znaczeniowa

‘od dnia św. Józefa (19 marca) można się spodziewać ustąpienia mrozu, czyli początku wiosny’

kwalifikator stylistyczny: brak

uogólniony zapis frazemu z wariantami

*Święty Józef kiwnie brodą, idzie zimno na dół z wodą*¹

- (1) *Święty Józef ruszy brodą, ruszą rzeki na dół z wodą*
- (2) *Święty Józef kiwnie brodą, pójda rzeki na dół z wodą*
- (3) *Jak święty Józef kiwnie brodą, pójda lody na dół z wodą*
- (4) *Święty Józef kiwnie brodą, idzie zima na dół z wodą*
- (5) *Józef kiwnie brodą, idzie zimno na dół z wodą*
- (6) *Święty Józef kiwnie brodą, idźże zimno na dół z wodą*

egzemplifikacja, lokalizacje terenowe, źródła drukowane

- (1) *Święty Józef rusy brodą, ruszą rzyki na dół z wodą* tarn ŚwiętBrzoz 60;
- (2) *Święty Józef kiwnie brodą: pódą rzeki na dół z wodą* ok. Bochni i myślen Święt 572;
- (3) Kleparz-Kraków, ME XIV 78;
- (4) *Św. Józef kiwnie brodo, idzie zima na dół z wodo*; krak ME IV 119;
- (5) Mp pd Zb VI 167;
- (6) *Święty Józef kiwnie brodą, idźże zimno na dół z wodą* Maz pd-zach Maz I 128.

Zakładamy, że niniejszy projekt przyczyni się do rozwoju kilku dziedzin językoznawczych. Semantyka zyska pogłębienie koncepcji pól znaczeniowych na niebadanym wcześniej materiale gwarowym. Dialektologia, która dotychczas koncentrowała się na zagadnieniach fonetycznych i leksykalnych, poszerzy swoje horyzonty badawcze o słabo dostrzeganą frazeologię gwarową. Teoria frazeologii będzie mogła zweryfikować swoje osiągnięcia na nowym, bogatym materiale. Za-

1 Umieszczone poniżej warianty przysłowia zaczerpnięto z nieopublikowanej rozprawy doktorskiej Emila Popławskiego *Biblijne frazemy z nazwami osobowymi w gwarach polskich*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2012.

pewne archaizmy zachowane we frazeologii gwarowej zainteresują historyków języka polskiego. Co do etnolingwistyki, to frazeologia od początku rozwoju tej dyscypliny pozostawała w sferze jej zainteresowań. Gwarowy materiał frazeologiczny zgrupowany tematycznie z pewnością będzie bardzo przydatny dla odsłaniania kolejnych fragmentów językowego obrazu świata.

Gwary to mówiona odmiana języka, badanie frazeologii gwarowej jest więc badaniem żywej mowy. W gwarach, jak ogólnie w języku mówionym, występuje wielka wariantywność form i znaczeń (dla porównania pisany język literacki na skutek standaryzacji jest znormalizowany i jednolity). Planowany opis frazeologii gwarowej z pewnością będzie użyteczny dla pogłębienia znajomości mechanizmów języka mówionego i stanie się swego rodzaju poligonem dla językoznawców ceniących pracę z żywą, ciągle zmieniającą się mową. Nieliczne dotąd prace z teorii frazeologii będzie można zweryfikować na bogatym, autentycznym materiale pochodzącym z mówionej odmiany języka. Jak wiadomo, frazeologia jest archiwum słownictwa i wiedzy o przeszłości. W związkach frazeologicznych zostały utrwalone fakty z historii narodu, jego obyczajów oraz kultury duchowej i materialnej. Należy sądzić, że frazeologia gwarowa odsłoni wiele tajemnic przeszłości mieszkańców polskiej wsi.

Bibliografia

- Augustynowicz-Ciecierska Henrietta 1961 – *Problemy frazeologiczne w słowniku gwarowym*, Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN, r. IV, z. 2 (19), s. 77-84.
- Bartnicka Aneta 2001 – *Słowniczek gwary kolbielskiej*, Kolbiel.
- Бирих А. К., Мокиенко В. Н., Степанова Л. И. 2009 – *Словарь фразеологических синонимов русского языка*, Москва.
- Buczyński Mieczysław, Czyżewski Feliks 1985 – *Związki frazeologiczne w gwarze wsi Huszcza w województwie białskopodlaskim (Frazeologizmy z łącznikiem jak w stosunku do języka ogólnopolskiego)*, PFPS III, s. 139-146.
- Bułka Władysław 2009 – *Mały słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała.
- Chlebda Wojciech 1993 – *Frazematyka*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 1: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław, s.
- Chojnacki Józef 1995 – *Frazeologia w gwarze wsi Budziszewo Kościelny*, [w:] *Język polski – historia i współczesność. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej dla uczczenia 75. rocznicy powstania Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (Poznań, 4-5 maja 1994 r.)*, pod red. Zdzisławy Krążyńskiej i Zygmunta Zagórskiego, Poznań, s. 27-34.
- Czesak Artur 1998 – *Frazeologia gwarowa – problemy i postulaty*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, Prace wydziału I – Językoznawstwa, Nauki o Literaturze i Filozofii ŁTN, nr 99, pod red. Sławomira Gali, Łódź, s. 285-293.

- Czesak Artur 2007 – *Zmienność realiów a frazeologia (na kilku przykładach z pogranicza dialektów i polszczyzny potocznej)*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, pod red. Wojciecha Chlebdy, Opole, s. 99-104.
- Dembowski Bronisław 1894 – *Słownik gwary podhalskiej*, „Sprawozdania Komisji Językowej AU w Krakowie” 5, s. 339–444.
- Drabik Lidia, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna 2006 – *Słownik idiomów polskich PWN*.
- Dunaj Bogusław (red.) 1996 – *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa.
- Fitak Franciszek 2004 – *Słownik gwary spiskiej*, Szczawnica.
- Garstecki Bogdan 2007 – *Słownictwo Połajewia i okolic*, Połajewo.
- Golec Józef 1991 – *Cieszyński słownik gwarowy*, Cieszyn.
- Gondek Romuład 2002 – *Słownictwo Radgoszczy*, Tarnów.
- Karłowicz Jan 1900-1911 – *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Kraków.
- Kąs Józef 2003 – *Słownik gwary orawskiej*, Kraków.
- Kołodziejczykowa Danuta, Krasowska Maria 2003 – *Frazeologia w Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, „Gwary dziś” 2: *Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, red. Jerzy Sierociuk, s. 189-201.
- Krawczyk Anna 1982 – *Frazeologia w „Słowniku gwar polskich”*, „Biuletyn Sławistyczny” VII, s. 33-37.
- Krawczyk Anna 1985 – *Co wiemy o frazeologii gwarowej?*, PFPS III, s. 129-137.
- Krawczyk-Tyrpa Anna 1987/2005 – *Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała*, Wrocław; wyd. II: Anna Tyrpa, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, Łask 2005.
- Krawczyk Anna 1988 – *Ciało człowieka w świetle frazeologii gwarowej*, „Język a kultura” 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*, pod red. J. Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego, Wrocław, s. 241-249; II wydanie tomu – 1991, s. 143-147.
- Krawczyk-Tyrpa Anna 1988 – *O pewnych cechach odróżniających frazeologię gwarową od frazeologii języka literackiego (na przykładzie związków frazeologicznych z komponentem chodzić)*, PFPS IV, s. 137-145.
- Kucała Marian 1959 – *Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich*, Wrocław.
- Lebda Renarda 2005 – *Nowy słownik frazeologiczny*, Kraków.
- Lewicki Andrzej Maria 1976 – *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice.
- Maciejewski Jerzy 1969 – *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemón, Dulsk)*, Toruń.
- Nowak Józef Karol 2012 – *Słownik gwary górali żywieckich. Objaśnienia, przykłady, słownik alfabetyczny i tematyczny*, Żywiec-Grojec-Warszawa.
- Nowakowska Alicja (red.) 2003 – *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym*, Wrocław.
- Nowowiejski Bogusław 1991 – *Z frazeologii mowy sokólskiej*, „Prace Filologiczne” XXXVI, s. 309-316.
- Pajdzińska Anna 1990 – *Antropocentryzm frazeologii potocznej*, „Etnolingwistyka” 3, s. 59-68.

- Pelcowa Halina 2012 – *Słownik gwar Lubelszczyzny*, tom I: *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż*, Lublin.
- PFPS - „Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej”
- Przymuszała Lidia 2007 – *Narodziny i śmierć we frazeologii gwarowej (na przykładzie materiału śląskiego)*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, pod red. Wojciecha Chlebdy, Opole, s. 105-110.
- Rak Maciej 2004 – *Językowy obraz świata w gwarowej frazeologii Gór Świętokrzyskich* [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze VI. Językoznawstwo*, red. E. Komorowska, A. Krzanowska, Szczecin, s. 221-226.
- Rak Maciej 2005 – *Słownik frazeologiczny gwary Dębna w Górach Świętokrzyskich*, Kraków.
- Rak Maciej 2006a – *Antropocentryzm gwarowej frazeologii zwierzęcej z Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, „*Język Polski*” LXXXVI, s. 367-375.
- Rak Maciej 2006b – *Frazeologia gwarowa w ujęciu leksykograficznym – problemy i postulaty*, „*Język Polski*” LXXXVI, s. 11-19.
- Rak Maciej 2007a – *Frazeologia gwar Podtatrza w kontekście frazeologii słowackiej (z zagadnień frazeologii porównawczej)*, „*LingVaria*”, nr 1(3), s. 103-113.
- Rak Maciej 2007b – *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orawy, Podhala i Spisza*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, pod red. Wojciecha Chlebdy, Opole, s. 111-117.
- Rak Maciej 2007c – *Językowo-kulturowy obraz zwierząt utrwalony w animalistycznej frazeologii Gór Świętokrzyskich i Podtatrza*, Kraków.
- Rak Maciej 2007d – *Frazeologia gwarowa pogranicza polsko-słowackiego w kontekście kulturowym*, [w:] Joanna Kułakowska-Lis, Kazimierz Sikora (red.), *Ponad granicami. Kultura, literatura i języki obszarów pogranicza*, Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie, zeszyt 26, Krosno 2007, s. 69–76.
- Rak Maciej 2008a – *Pieśniowość gwarowej frazeologii Podtatrza*, [w:] Stanisława Iachimovschi (red.), *We wspólnocie narodów i kultur. W kręgu relacji polsko-rumuńskich*, Suceava 2008, s. 280–288 (w tym streszczenie w języku rumuńskim).
- Rak Maciej 2008b – *O motywacji frazeologizmów gwarowych (na materiale z gwar podhalańskiej i świętokrzyskiej)*, [w:] *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, pod red. Zofii Cygal-Krupy, Kraków-Tarnów, s. 257-264.
- Rak Maciej 2012 – *Kultura ludowa Podtatrza odbita we frazeologii*, „*Annales UMCS*” XXVII, sec. FF., 2009, s. 113-129.
- SGP - *Słownik gwar polskich (A-Gibliwy)*, t. I red. Mieczysław Karaś, Jerzy Reichan, t. II-V red. Jerzy Reichan, Stanisław Urbańczyk, t. VI red. Joanna Okoniowa, Jerzy Reichan, t. VII-VIII red. Joanna Okoniowa, Jerzy Reichan, Barbara Grabka; t. I-III Wrocław: Ossolineum, t. IV-VIII Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1977-2012.
- Sychta Bernard 1967-1976 – *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I-VII, Wrocław.
- Treder Jerzy 1986 – *Ze studiów na d frazeologią kaszubską (na tle porównawczym)*, Gdańsk.

- Treder Jerzy 1989 – *Frazeologia kaszubska a wierzenia i zwyczaje na tle porównawczym*, Wejherowo.
- Treder Jerzy 2005 – *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i polskiej*, Gdańsk.
- Tyrpa Anna, Rak Maciej 2010 – *Onomazjologiczne ujęcie frazematyki gwarowej*, [w:] *Język polski – wczoraj, dziś, jutro...*, pod red. Barbary Czopek-Kopciuch i Piotra Żmigrodzkiego, Kraków, s. 351-358.
- Waniakowa Jadwiga 1999 – *Frazeologia da(wa)ć (się) w gwarach polskich*, [w:] *In memoriam Alfreda Zaręba et Josephi Reczek w dziesiątą rocznicę śmierci*, red. Halina Mieczkowska, Kraków, s. 157-163.

Wykaz źródeł

- B V – Władysław Brzeziński, *Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskim*, t. V: U-Ż, Wrocław 2009.
- Maz I – Oskar Kolberg, *Mazowsze. Obraz etnograficzny. Mazowsze polne*, t. I, Kraków 1885.
- ME IV – Stanisław Cercha, *Przebieczany, wieś w powiecie wielickim*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. IV, 1900, s. 81-210.
- ME XIV – Stanisław Cercha, *Kleparz, przedmieście Krakowa, przed 50 laty. Studium etnograficzne*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. XIV, 1919, s. 3-80.
- MPTL XV2 – Józef Ondrusz, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Wrocław-Kraków 1960.
- PJPAN 41 – Mieczysław Szymczak, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim*, cz. III: K-Ł, Wrocław 1964.
- Świąt – Jan Świątek, *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893.
- ŚwiątBrzoz – Jan Świątek, *Brzozowa i okolice Zakliczyna nad Dunajcem. Obraz etnograficzny – zbiór z lat 1897-1906*, cz. II, Wrocław 1998.
- Zb VI – D. Wierzbicki, *Meteorologia ludowa, czyli zddania i przysłowia ludu naszego służące do przepowiadania stanu pogody*, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, t. VI, 1882, s. 159-200.

Rozwiązanie skrótów

Oprócz większych regionów, skróty obejmują nazwy powiatów według podziału administracyjnego Polski z 1952 roku.

bial-podl – białskopodlaski

ciesz – cieszyński

GŚ – Góry Świętokrzyskie

krak – krakowski

łącz – łączycycki

Maz – Mazowsze

Mp – Małopolska

myślen – myślenicki

O – Orawa

ostroł – ostrołęcki

P – Podhale

ryb – rybnicki

S – Spisz

tarn – tarnowski

złotow – złotowski

